

УДК: 94 (477) “1939/1945”

Микола Михайлуца (м. Одеса)

ПОЛІГРАФІЧНА ХРИСТИЯНСЬКА ПРОДУКЦІЯ ТА ПРЕСА НА ТЕРЕНАХ “ТРАНСНІСТРІЇ” У 1941–1944 РОКАХ

Розглянуто налагодження поліграфічної справи в румунській зоні окупації та забезпечення румуно- та російськомовною християнською літературою й газетами. На основі невідомих джерел подано кількісні та сутнісні характеристики періодичних видань.

Ключові слова: Друга світова війна, окупація, Трансністрія, християнство, богословська література, преса.

Важливого значення в ідейно-політичному протистоянні двох тоталітарних систем у розпал Другої світової війни надавалося налагодженню наступальної й дієвої пропаганди, в якій не останнє місце відводилося релігійній пропаганді друківаними засобами. Процеси “роздержавлення” церкви і її позиціонування в сучасному українському суспільстві як духовної інституції, яка “має дати суспільству більше, ніж проповідь” актуалізують дослідницькі намагання дійти розуміння історичного минулого задля визначення церковних пріоритетів, серед яких виявляються вкрай

необхідними пропагандистські методи роботи з паствою. Проте цій проблематиці, надто звужено представленій в українській історіографії, присвячено лише праці автора цієї статті, натомість запропоновану тему значно ширше вивчено в румунській та молдавській науковій літературі (А.-Н. Петку, Д. Ставараке, Р. Соловей).

Цього разу наш дослідницький інтерес викликала історія налагодження видавництва і методи розповсюдження християнської літератури та преси румунською окупаційною адміністрацією і Румунською православною

місією (далі — РПМ, Місія) в губернаторстві “Транснїстрія” впродовж 1941–1944 рр.

Необхідною умовою у пропаганді християнства серед місцевого атеїзованого люду керівництво Румунської православної місії, надіслане в окуповані землі між Дністром і Південним Бугом, вважало налагодження поліграфічної справи. За короткий термін вона мала надати можливість широкій масі людей похилого віку відродити надію й віру, а молодим — ознайомитись із християнською ідеєю і повернути заблудлих на шлях істинний. Разом з тим розповсюдження різноманітної і доступної для кожного поліграфічної продукції уможливлювало надолужити брак священників та викладачів Катехізису.

На перших порах, за архимандрита Юлія (Скрібана), церковна місія мала велику потребу в молитовних книгах, церковно-історичній та богословській літературі, особливо російською та українською мовами¹. Бракувало також і релігійних книжок для початкових класів. Щоправда, румунські ортодокси спершу виходили з цієї ситуації шляхом випуску на благодійні кошти церковних календарів, газет з християнськими рубриками, брошур, карток, листівок тощо². Накладом у 10 тис. примірників був видрукуваний і розповсюджений серед місцевого населення російськомовний “Церковный календарь на 1942 год”. При Бершадському монастирі двічі на місяць видавалася румунською і російською мовами християнська газета “Воскресенье”³.

Не дочекавшись підтримки з боку Місії, місцеві протоіереї за власної ініціативи видавали й поширювали серед підвладних парафій різні друковані матеріали. Через брак духовно-повчальної літератури протоіерей Могилівського повіту о. Костянтин (Василович) спільно з префектурою повіту на початку 1942 р. видали невеличку книжечку з молитвами церковнослов’янською мовою⁴. Та попит серед населення був настільки великим, що наклад у 5 тис. примірників виявився незначним і не задовольнив потреб усіх віруючих.

Справжнього буму видавнича діяльність Місії досягає за митрополита Віссаріона (Пуя), який вважав, що найкращим пропагандистом християнства може бути власна типографія. Завдяки старанням протоіерея С. Ватрича її було таки придбано. Проте через відсутність потрібної кількості паперу вона не могла виконувати свого призначення. Лише після того, як митрополит надіслав скаргу до

Міністерства національної пропаганди Румунії, Місія одержала 4000 кг паперу⁵. За фінансового сприяння Одеської примарії й отриманого паперу було опубліковано значну кількість різноманітної релігійної літератури.

Всупереч тому, що типографія запрацювала лише з 1 квітня 1943 р. і постійно відчувала труднощі, пов’язані з нестачею паперу, все ж до листопада 1943 р. її друком вийшли: румунською мовою — журнал “Transnistria creștină” (“Християнська Транснїстрія”) (у перший рік №№ 1–4 і в другий рік — №№ 3–4 по 1 тис. примірників); “Cântările bisericesti pentru corurile de la sate” (“Церковні співи для сільських хорів”) — 1 тис. примірників; молитовна книга “Lăudați pe Domnul” (“Хвала Богу”) — 5 тис. примірників; “Viața religioasă în Transnistria” (“Релігійне життя в Транснїстрії”) архимандрита Антіма (Ніки) — 1 тис. примірників; історичні книги В. Безвіконного “Viața bisericească a Odesei 1794–1943” (“Церковне життя в Одесі 1794–1943”) і А. Балясного “Ororile bolșevismului” (“Більшовицький жах”) по 1 тис. примірників кожного видання та майже 10 тис. примірників великих і малих молитовних книг.

Окрім видань румунською, було видрукувано значну кількість літератури і російською мовою: 25 тис. книжечок для молитов, “Журнал для детей” (3 тис. прим.), “Журнал для юношества” (3 тис. прим.), “Христос Воскресе”, (№ 1, 43 тис. прим.), “Христианская жизнь”, №№ 1–5 (86 тис. прим.), 20 номерів “Христианского вестника”, загальним накладом 630 тис. примірників⁶. Тоді ж був підготовлений настінний “Церковный календарь Транснїстрии на 1943 год”. На початку січня 1943 р. він мав з’явитися у продажу як альманах-книга обсягом майже 100 сторінок⁷. Тиражем 50 тис. примірників, — повідомляла газета “Буг” від 19 липня 1943 р., — за благословення митрополита Віссаріона готувався до друку збірник “Земне життя Спасителя”.

Наприкінці 1942 р., поки ще РПМ не мала власної типографії, у видавництві “Одесской газеты”⁸, з дозволу цензури, п’ятитисячним накладом було надруковано “Закон Божий”. Ця духовна книга обсягом 176 сторінок складалася з чотирьох частин: молитов, священної історії “Старого Заповіту”, священної історії “Нового Заповіту” і тропарів християнських свят.

Церковна адміністрація в “Транснїстрії”, видаючи духовну літературу російською мовою, намагалася дотримуватися старих ка-

нонічних норм слов'янських передруків. Так, у редакційному постскрипті до “Молитвослова”⁹, що вийшов у 1943 р. в Одесі, зазначалось (подаємо мовою оригіналу): “Сія книга перепечатана Православної Румынської Миссией в Транснистрии по “Молитвослову”, напечатанному в Киеве в 1912 году и согласованному с другими изданиями этой книги, столь полезной для православных христиан”.

Проте факти видруків і передруків значними тиражами румуномовної і російськомовної літератури свідчать, з одного боку, про велику потребу населення у християнській літературі, а з другого — фіксують повне і відверте нехтування РПМ національними інтересами саме українців, які становили переважну більшість населення в повітах губернаторства. Наприклад, у трьох районах на південному заході “Транснистрії” (Копайгород, Могилів та Красна) з понад 93 тис. мешканців українці становили — біля 80 тис., росіяни — 4,4 тис., поляки — 3,2 тис., молдавани (румуні) — тільки 18 осіб¹⁰. Подібна ситуація була у Любашівській та Кривоозерській волостях Голтського повіту: українці становили — 50 тис. осіб, молдавани — біля 4 тис., а німців було — 153¹¹.

Щоб друкована релігійна література дійшла до читача, при типографії місії функціонував відділ розповсюдження, яким керував священник Т. Герасименко¹². Значна частка книжечок та брошурок релігійного змісту для широкого вжитку передавалася віруючим громадам, вчителям, школам, культурним та іншим установам безкоштовно. Натомість науково-популярна та церковно-історична література реалізовувалась через магазини, книгарні тощо.

Траплялися випадки, особливо на перших порах діяльності РПМ, коли канцелярія, за згодою чиновників Місії, надсилала протоіереям повітів листи, якими дозволяла реалізовувати друковану продукцію за певну вартість. Вказуючи загальну суму, яку потрібно було повернути до каси Місії, вона решту отриманих з реалізації грошей дозволяла направляти на потреби місцевого храму чи священнику особисто. Наприклад, виконуючий обов'язки шефа Місії інспектор-місіонер Д. Попович адресував листа 11 вересня 1942 р. за № 5107 протоіерею Голтського повіту, в якому повідомлялося, що Місія видала російською мовою молитовну книжечку для учнів початкових класів і виділила 1000 примірників

для повіту по 15 пфенігів за примірник¹³. Далі йшлося про те, що місія дозволяє протоіереєвству продати в районах повіту ці брошурки ціною до 25 пфенігів за кожную. Виходило, що центральне казначейство мало отримати 150 RKKs, а безпосередній розповсюджувач — до 100 марок! Звичайно ж, це не були великі гроші, однак, враховуючи, що друкарня РПМ, як вказувалося вище, видавала російськомовну літературу для масового вжитку багатотисячними накладами, можемо припустити, яким чином утворювалися фінансові потоки Місії і які досить солідні суми привласнювали чиновники-місіонери. Вочевидь, саме про такого роду недоліки, допущені попереднім шефом РПМ, вказував митрополит Віссаріон у рапорті на ім'я патріарха Никодима від 5 січня 1943 р., про що вже згадувалось.

Якраз 1943 р., за часів Віссаріона й було кардинально змінено підходи до популяризації православ'я у провінції. Вже у лютому того ж року духовенство округу Криве Озеро Голтського повіту з благої метою роздало населенню в рамках діяльності будинку культури близько 5 тис. румуномовних релігійних брошур, 3 тис. хрестиків та 2 тис. маленьких ікон¹⁴. Однак немає впевненості у тому, що місцеві жителі за власним бажанням користувалися писаними неслов'янською мовою книжками.

Загальнодоступною для різних верств населення формою отримання релігійної інформації в “Транснистрії” була преса. З метою широкої популяризації християнства і задля пропаганди духовних знань серед жителів окупованих земель Місія організувала роботу цілої низки авторів, які активно співпрацювали в газетних виданнях. Пропагандистське завдання через пресу керівництво місії бачило у висвітленні на її шпальтах релігійних процесів у провінції, у відновленні та діяльності місцевої Православної церкви і, в першу чергу, християнських культових споруд, монастирів, у проведенні наступальної критики більшовицької політики в релігійному питанні тощо.

Серед газет, які репрезентували на своїх шпальтах християнські рубрики та регулярно вміщували статті на релігійну тематику, виділялось близько десятка румунських та місцевих видань. Більшість з них, з огляду на українофобські настрої румунської влади в губернаторстві, були російськомовними. Що-

правда, у Голті, наприкінці 1941 р. та протягом трьох місяців потому, до початку 1942 р. виходило кілька номерів україномовної газети Голтського повіту “Прибугські вісті”, однак уже з січня 1943 р. це ж видання було перейменовано в “Прибугские известия”. На шпальтах газети знаходимо статті, які свідчили про надію українців Прибужжя на німецьке та румунське сприяння створенню вільної української держави і налагодженню християнського життя. Газета подавала статті про панахиду по Шевченкові у Голті, яка відбулася 11 березня 1942 р. на вшанування пам’яті великого поета¹⁵.

В Одесі, центральному місті губернаторства “Транснїстрія”, виходило кілька різних за ідеологічною спрямованістю, однак, об’єднаних християнським релігійним духом часописів. Серед них видання: “Молва” (“Molva”) та “Колокол” (“Kolokol”). На думку А. Жуковського, вони були НТСівського напрямку¹⁶. Наприклад, газета “Молва”, за нашими підрахунками, лише у грудні 1942 року надрукувала 43 статті, інформації та об’яви про життя православної громади “Транснїстрії”. Її діяльність особливо активізувалася з приїздом до Одеси нового шефа РПМ. На сторінках газети подавалися статті про репресованих більшовиками священиків та проведені молебні на вшанування пам’яті загиблих, про культурні, моральні та благодійні акції місіонерів та місцевого духовенства, хроніка подій у релігійному житті.

Наступально-націоналістичною прорумунською спрямованістю виділялася газета “Одеса” (“Odessa”), яка з травня 1942 р. виходила щодня. Це видання мало постійну рубрику “Християнське життя”, яку редагував протоієрей Георгій Харгел. Майже в кожному номері газети підкреслювалася значимість румунського релігійного місіонерства. Вишукуючи молдавсько-румунські корені в історії українського православ’я (наприклад: Київ-

ський митрополит у XVII ст. Петро Могила; румунський митрополит у XIX ст. Бенулеску-Бодоні), газета проводила паралелі з християнізацією, яку здійснювала Румунська православна місія.

Часопис “Буг” (“Bug”) — перша вечірня ілюстрована газета і дитячий журнал щотижневого видання — “Детский листок” (“Detschi listok”) задовольняли потреби не тільки дорослого населення губернаторства, а й “давали духовні і християнські настанови” дітям та юнацтву¹⁷.

Саме через невелику вартість і розбіжність у цінах на дозволені румунами газети публікації з християнської тематики знаходили свого читача. Наприклад, від 10–15 пфенігів за номер “Детского листка” або газети “Одесса” і до 1 марки за примірник “Прибугских известий”, який у святкові дні сягав 8 сторінок. Проте спостерігалось й періодичне збільшення вартості газет: “Одесская газета” у листопаді 1942 р. коштувала 20 пфн., а в різдвяні свята ціна піднімалась до 50 пфн.; в новорічні свята 1943 р. “Молва” подорожчала вдвічі й коштувала 1 марку, що зменшило кількість її читачів.

Накінець, аналіз розпоряджень губернатора “Транснїстрії” стосовно пропагандистської літератури і газет, різноманітного листування між повітовими примаріями та районними претурами і “Transpress”, відділами преси та редакціями російськомовних газет “Молва”, “Колокол”, “Детский листок”, “Одесская газета”, а також румунськими — “Curentul”, “Bacaul”, “Cuvântul Românesc”, “Glasul Nistrului” з приводу випуску, розповсюдження та продажу накладів номерів газет¹⁸, свідчить про те, що через найпоширеніші засоби інформації румунський уряд і Румунська православна місія, нехтуючи національними інтересами українців, здійснювали системний вплив на віруюче населення краю і сприяли реалізації окупаційної політики.

Джерела та література

- 1 Transnistria Creștină (București). — 1942. — № 1 (ianuarie–martie). — P. 28.
- 2 Світлини деяких з цих видань подано у додатках “Фото і таблиці” у монографії автора статті “Релігійна політика румунської окупаційної влади в Південній Бессарабії і Транснїстрії (кінець 1930-х — 1944 pp.)”. — Одеса: Optimym, 2006. — 237 с.
- 3 Transnistria Creștină (București). — 1942. — № 1 (ianuarie–martie). — P. 33.
- 4 Ibid. — P. 61.
- 5 Solovei R. Activitatea Guvernamentului Transnistriei on domeniul social-economic și

- cultural: 19 auq. 1941–29 ian. 1944/ R. Solovei. — Iași, 2004. — P. 118.
- 6 Ibid. — P. 118.; Petcu A.-N. 1942–1943: Activitatea Bisericii Ortodoxe Române în Transnistria / A. N. Petcu // Studii și materiale de istorie contemporană / [Inst. de istorie “Nicolae Iorga”; Serie nouă]. — Vol. 1. — 2002. — P. 306.
- 7 Молва. — 1942. — 23 декаб.
- 8 Видавництво знаходилось в Одесі на вул. Пушкінській, 32.
- 9 Один із примірників цієї духовної книги, обсягом 360 сторінок і вартістю 3 RKKS за тодішніми цінами, знаходиться у приватній колекції одеського колекціонера проф. М. Пойзнера.
- 10 Державний архів Вінницької області (ДАВО), ф. Р-2966, оп. 2, спр. 671, арк. 2–9.
- 11 Державний архів Миколаївської області (ДАМО), ф. Р-2704, оп. 1, спр. 16, арк. 1–17.
- 12 Solovei R. Activitatea Guvernamentului Transnistriei on domeniul social-economic și cultural: 19 auq. 1941–29 ian. 1944/ R. Solovei. — Iași, 2004. — P. 119.
- 13 ДАМО, ф. Р-2704, оп. 1, спр. 3, арк. 68.
- 14 Там само, спр. 2, арк. 69.
- 15 Прибугські вісті. — 1942. — 19 бер.
- 16 Жуковський А. Українські землі під румунською окупацією в часи Другої світової війни: Північна Буковина, частина Бессарабії і Трансnistрія, 1941–1944 / Аркадій Жуковський // Український історик (Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен). — 1987. — Рік XXIV, ч. 1–4 (93–96). — С. 91.
- 17 Одеса. — 1942. — 14 апр.
- 18 ДАОО, ф. П-13, оп. 2, спр. 137, 138, 142, 148, 156, 161–163; ф. Р-3363; Ф. Р-3964; Ф. Р-4093; ДАВО, ф. Р-2966, оп. 2, спр. 75, 676, 686; ф. Р-2988, оп. 3, спр. 25.

Николай Михайлуца

Полиграфическая христианская продукция и пресса на землях “Трансnistрии” в 1941–1944 годах

Рассмотрено налаживание полиграфического дела в румынской зоне оккупации и обеспечение румыно- и русскоязычной христианской литературой и газетами. На основе неизвестных источников подано количественные и сущностные характеристики периодических изданий.

Ключевые слова: Вторая мировая война, оккупация, Трансnistрия, христианство, богословская литература, пресса.

Mikola Michailutsa

Polygraphic christian production and press in “Transnistria” on 1941–1944

In the article is considered question about adjustment of polygraphic work in Romanian area of occupation and support with Romanian and Russian Christian literature and newspapers. Quantitative and intrinsic characteristics of periodical press, based on the unknown sources are shown in the article.

Key words: Second world war, occupation, Transnistria, Christianity, theological literature, press.

